

DOI: 10.55666/folklor.1317397

KÜLTÜREL AKTARIMIN BİR ŞEKLİ OLARAK KIRGIZİSTAN'DA DUVAR RESİMLERİ VE GRAFİTİLER

Ezgi Oya GÜMÜŞ*

Öz

Kırgızistan'ın Sovyetlerden bağımsızlığını kazanmasından sonra Kırgız kültürünün özelliklerini yansıtan grafitiler ve modern duvar resimleri sokakları süslemeye başlamıştır. Bu çalışmalar Sovyet kültüründen uzak Kırgız kültürünü ön plana çıkaran çalışmalardır. Kırgız ve Rus sanatçıların bireysel ve ortaklaşa yaptıkları eserler Kırgız Kültürü ile sokakların donatıldığı açık hava müzesi gibidir. Bu çalışma kapsamında Kırgızistan'a farklı zamanlarda yapılan ziyaretlerde tespit edilmiş, duvar resimleri ve grafitiler ele alınmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında birçok grafiti ve duvar resminin Kırgızistan'ın yedi bölgesinde olduğu ve sayıların oldukça çok olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışma kapsamında popülaritelerinin yüksek olması ve çok sayıda eser vermiş olmalarından dolayı Doxa Art, KYZart ve Basicolar gruplarının çalışmaları ele alınmıştır. Yapılan çalışmada bu grupların eserlerinin grafiti ve duvar resimlerinin farklı tekniklerinin kullanılması ile yapılmış ve çok çeşitli olduğu belirlenmiştir. Çalışma kapsamında ise grupların yalnızca spreya boyayla yaptıkları eserler şeklinde sınırlandırılmıştır. Makalede öncelikle olarak ele alınan grupların eserlerini hangi mekânlara yaptıkları (sokaklar, duvarlar, kamusal alanlar, üniversiteler, hastaneler) tespit edilmiştir. Ayrıca eserlerin yapılması için hangi sivil toplum örgütlerinin, kamu kurumlarının ve yabancı ülke temsilciliklerinin başta USAID gibi belirlenmiştir. Grafiti sanatçılarının eserlerinde seçtikleri temalar belirlenmiştir. Çalışmaların ağırlıklı olarak Kırgızistan'da açığa çıkan ekolojik, sosyolojik, eğitim fırsatları, toplumsal cinsiyet ve şiddet konularında çeşitlendiği görülmüştür. Grafiti sanatçılarının eserlerinde Kırgız kültürünü hangi açıdan eserlerine yansıttıkları ele alınmıştır. Çalışmamız kapsamında eserlerde ağırlıklı olarak maddi kültür unsurlarını ele aldıkları görülmüştür. Bu unsurların, geleneksel kıyafetler, çocuk oyunları, müzik aletleri şeklinde çeşitlendiği belirlenmiş ve makale kapsamında detaylıca incelenmiştir. Grafiti sanatçılarının hangi şair ve yazarların eserlerini, topluma mâl olmuş hangi kişilikleri spreya boya püskürterek Kırgızistan'ın sokaklarını donattıkları ele alınmıştır. Bu eserlerin ağırlıklı olarak Cengiz Aytmatov'a ait olduğu görülmüştür. Aytmatov dışında ülkesini yurt dışında temsil eden sporculara ve yaşamlarıyla gençlere ve Kırgız halkına örnek olan kişiliklere de yer verdikleri anlaşılmıştır. Grupların yurt dışında çeşitli sanat faaliyetlerinde de spreya boya püskürterek çalışmalar yaptıkları, bazı yabancı sanatçıların da başta Manas olmak üzere Kırgızların kültür unsurlarına dair simgeleri duvarlara taşıdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca belirtmeliyiz ki bu çalışma kapsamında grafiti sanatçılarının bireysel ve grup olarak ortaya koydukları eserlerde mutlaka Kırgız kültürüne dair bir izi, sembolü ve unsuru imza atarmış gibi yerleştirdikleri görülmüştür. Son olarak belirtmeliyiz ki makalemiz kapsamında ele aldığımız Kırgızistan'daki grafiti, duvar resmi yapan sanatçıların içerisinde var oldukları Kırgız kültürünü açıkça, özgün, sanatsal boyutu yüksek bir şekilde ifade ettiğini ve duvarlara bakanlara aktardıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Kırgız Kültürü, Duvar Resimleri, Grafiti, Kültürel Aktarım.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı, YÖK 100/ 2000 Öncelikli Alan Doktora Bursiyeri, Ankara / Türkiye. ezgiويا@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6889-0458

MURALS AND GRAFFITI AS A FORM OF CULTURAL TRANSFER IN KYRGYZSTAN

Abstract

After Kyrgyzstan gained independence from the Soviets, graffiti and modern murals reflecting the characteristics of Kyrgyz culture began to decorate the streets. These artworks highlight Kyrgyz culture, far from Soviet culture. We determined that the individual and Kyrgyz and Russian artists' group works where the streets decorated with Kyrgyz Culture. We understand these artworks are like open-air museums' products. Within the scope of the study, we discussed wall paintings and graffiti discovered during visits to Kyrgyzstan at different times. The artists had too much graffiti and murals painted on the walls of other regions of Kyrgyzstan. For this reason, we only analyzed the works of Doxa Art, KYZart, and Basicolor groups' artwork. Simultaneously, these groups are much more popular and famous in their country than others. In addition, we understand the sponsor of the graffiti is governmental organizations, such as USAID. The topics that graffiti artists dealt with in their works were determined and detailed. In the study, we determined that the results of these groups made their art using different techniques of graffiti and murals. We observed that the studies are diversified mainly on ecological, sociological, educational opportunities, gender, and violence issues that emerge in Kyrgyzstan. We determined that these elements vary in the form of traditional clothes, children's games, and musical instruments. We detailed the scope of the cultural conditions in the study. We discussed which poets' and writers' works and public figures the grafts adorned the streets of Kyrgyzstan with spray paint. Cengiz Aytmatov's works mainly inspired these works. The artists painted famous sportswomen and People who will set an example for young people with their struggles apart from Aitmatov. We determined that graffiti artists work by spraying murals and paint in various art activities abroad, and some foreign artists carry symbols of Kyrgyz cultural elements, especially Manas, on the walls. We also point out in our study that the grafists place traces, characters, and aspects of Kyrgyz culture in their individual and teamwork. Finally, we should point out that the jobs in Kyrgyzstan exist within the artists as highly original and accessible works express the Kyrgyz culture clearly and convey it to those who look at the walls.

Keywords: Kyrgyzstan, Kyrgyz Culture, Murals, Graffiti, Cultural Transfer.

Giriş

Grafitiler¹ dünyanın birçok farklı coğrafyasında, sokaklarda, duvarlarda görülmektedir. “Graffiti kelimesi, ilk kez 1564 yılında Versari² tarafından, Sgraito tekniğinden ya da Rönesans döneminde evlerin cephelerinde fresk resmiyle ilgili çizik desenlerden söz eden Versari tarafından dile getirilen “sgraito” teriminden gelmektedir” (Blanche, 2015: 32). Graffiti terimi Rönesans döneminden gelse de gelişmesi ve yaygınlaşması daha yakın zamanlara dayanmaktadır. “Toplumsal olarak “görünür” hale gelmesi 1970’lerden sonra olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, özellikle New York’un dış mahallelerinde ve arka sokaklarında görülmüştür. Graffiti, göçmenlerin kendilerine yeni bir alan oluşturma ve var oluşlarını ifade etme gereksinimi doğrultusunda içinde yaşadıkları bölgeye kendi amblem veya takma adlarını boyalarla yapmasıyla doğmuştur” (Aydın, 2020: 239). Duvar resimleri ise grafitiler benzer yapıda olan ürünlerdir. Ağırlıklı olarak binaların dış cephelerine çizilen boyut olarak daha büyük eserlerdir. “İngilizce “mural” olarak isimlendirilen büyük boyutlu duvar resimleri de özünde graffiti sanatının özelliklerini taşımaktadır. Kendini grafitist olarak tanımlayan sanatçılar tarafından icra edilmektedir. Grafitiden ayrılan temel farkı ise yasal bir uygulama oluşudur” (Evcil ve Usal, 2020: 280). Graffiti ağırlıklı olarak sprej boyanın kullanılması ile yapılmaktadır. “Graffiti yazarları sprej boya ve marker haricinde başka malzeme kullanmazken, sokak sanatçıları marker ve sprej boyanın dışında stencil, sticker, boya tabancası, tebeşir gibi çeşitli malzemeleri kullanmaktadırlar” (Evgin, 2023:8). Duvar resimleri ve grafitiler uygulamalarının yasal olma biçimleri açısından farklı olsalar da “duvar resmi ve graffiti iç içe geçmiş birbirinden etkilenmiş sokak sanatı türleridir” (Evcil ve Usal, 2020: 278). Kırgızistan’da yaşayan Rus ve Kırgız sanatçılar graffiti ve duvar sanatını kullanarak Kırgız kültürünü, kültürün onların üzerinde yansıttıklarını, ait oldukları toplumda yer alan sorunlara karşı duyarlılıklarını ve özgün sanat anlayışlarını gösteren çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalar ve özellikleri detaylıca sonraki bölümlerde ele alınmıştır.

1. Kırgızistan’da Görülen Graffiti ve Duvar Resimlerinin Genel Özellikleri

Kırgızistan’daki sanatçılar özgün eserlerini ortaya koyarken grupların adını ya da bireysel olarak kendilerine ait takma adları “tag³” kullanmaktadırlar. “Graffiti sanatçıları birbirlerini bu nickname (takma adlardan) tanımaktadırlar. Takma adlar dışında tanımamaktadırlar” (Wactavek 2011: 13). Kırgızistan’da çok sayıda graffiti ve duvar resmi sanatçısı olduğunu düşünmekteyiz. Ancak ön plana çıkan, popüler profesyonel çalışmalar yapan üç ayrı graffiti grubu bulunmaktadır. Doxa Art (URL-2), KYZart (URL-3), Basicolor (URL-2) adıyla tanınan grupların kendilerine ait sosyal medya hesapları da bulunmaktadır. Sanatçılar çalışmalarında grup adlarını çalışmalarında kullandıkları gibi kendilerine ait imzalarını da kullanmaktadırlar. Basicolor ve Doxa Art grubunun çalışmaları ağırlıklı olarak dış mekânlarda görülmektedir. KYZart graffiti grubunun ise dış mekânlar dışında kafe, apartman içi, büro gibi iç mekânlarda da graffiti ve duvar çalışmaları yapmaktadır. Bu gruplarda ağırlıklı olarak Kırgız ve Rus gençler birlikte graffiti yapmaktadır. Sprej sıkarak duvarların boyanmasıyla oluşan sanat olarak tanımlarken “Birçok bilim adamı grafitinin kesinlikle yasadışı sprej boya “etiketlerine” ya da hızlı bir şekilde yapılan görüntülere atıfta bulunduğunu ileri sürerken, diğerleri önceden belirlenmiş duvar resimlerini “sokak sanatı” olarak adlandırmaktadır.” (Taştepe, Ç., Şahin, Seher. A. 2018: 456). Bu anlamda profesyonel gruplar olan “Doxa”, “Basicolor” ve “KYZart” tarafından yapılan grafitiler ve duvar resimleri de sokak sanatı kapsamındadır. Eserleri de ağırlıklı olarak sosyal sorumluluk projeleri kapsamında, özel kurumlar tarafından verilen siparişler üzerine, bazıları da grup üyelerinin toplumsal sorunlara dair duyarlılıkları ve sağlamak istedikleri katkılara yöneliktir. Graffiti sanatçıların, duvar resimleri aracılığıyla Kırgızistan’ın toplumsal sorunlara dikkat çekme, farkındalık yaratma, Kırgız kültürünü aktarma ve yansıtmaya yönünde eğilimlerinin olduğu görülmektedir.

1.1. Graffiti ve Duvar Resimlerinde Görülen Kültürel Semboller

Çalışma kapsamında ele alınan sprej boya püskürtülmesi ile yapılan graffiti ve duvar resimlerinde ağırlıklı olarak yasal düzlemde yapılan, sanatsal değere sahip, bir mesaj ve ait oldukları kültürün unsurlarını aktarmayı amaçlayan çalışmalar olduğu görülmüştür. “Kültür, bir milletin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki toplum içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atıttı, görüş ve zihniyetleriyle her nevi davranış şekilleridir” (Turhan, 1959: 40).

Bu anlamda bakıldığında çalışmalarda Kırgızistan'da yaşayan sanatçıların maddi manevi kıymetlerini, sanatsal bakış açılarını, özgün çalışmalarla yansıttıkları, bir amaca, mesaj vermeye hizmet ettikleri belirlenmiştir. “Kültür transferi, alıcı kültürün ihtiyaçları tarafından kontrol edilen çeşitli aracı gruplar tarafından aktif olarak yürütülen bir sahiplenme süreci olarak anlaşılır” (Middell, 2021: 67). Kırgızistan'daki duvar resimlerinin üzerinde Kırgızların kültürel unsurlarını işaret eden semboller, figürler tespit edilmiştir. Bunlar Kırgızların gündelik yaşamlarında kullandıkları, kültürlerini temsil eden maddi kültür unsurlarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında grafiti ve duvar resimlerinde tespit ettiğimiz unsurlar, geleneksel Kırgız kadın, erkek giyimleri; “kalpak, eleçek, beşmant⁴, tebetey, köynök⁵, kaftan”, müzik aletleri; “komuz, ağız komuz”, gündelik yaşam unsurları; “geleneksel keçe ev bozüy, piäle⁶, aksesuarlar, “küpe”, çocuk oyunları; “aşık çükö⁷”, Kırgız Bayrağı'dır. Kırgız Türkleri için kutsal olan hayvanlar da “Ak İlbirs”, “Ak Kuu- Beyaz Kuğu”, “Bürküt⁸”, belirlenmiştir. Türkistan coğrafyasının önemli bir sembol olan balbal da duvar resimlerinde yer almaktadır.

Görsel 1. Kırgız kültürel motifleri ile bezenmiş duvar resmi. (URL-1).

Bir numaralı görsele baktığımızda ilk olarak karşımıza Kırgız maddi kültür unsurları çıkmaktadır. Bunlar komuz, piyale, erkek başlıkları kalpak, malakay⁹, kadın başlıkları tebetey¹⁰, eleçek görülmektedir. Diğer figürlerin elinde ise piyale ve komuz görülmektedir. En önde solda yer alan gözlüklü figürün kıyafetinde Latin harflerle “samsa¹¹” yazmaktadır. “Kırgız giyim kuşamı da maddi kültürün diğer öğeleri gibi toplumun ideolojik görüşleri, bakış açıları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Giysilerin belli öğelerinde yani, süs eşyalarında, saç kesimlerinde, elbise malzemesinin seçiminde, giyiliş tarzında arkaik inanış ve kültürel değerlere kadar dayanan birçok stereotipler bulunmaktadır” (Klavdia ve Aydarbek, 2004:21). Geleneksel erkek kıyafeti içindeki figürün yakasında ise Kırgızistan'ın trafik kodu “KG” yazdığı görülmektedir. Görselin sağ tarafındaki kadın figüründe orta yaşlı kadınların giyim takımının parçası köynök ve eleçek, bulunmaktadır.

Görsel 2. Oş şehrinde yer alan duvar resmi ve oymo¹² yapan kadınlar (Akmataliev, 1987: 11). URL-2.

İki numaralı görseldeki duvar resminin üzerinde “Oş Bilim Aluuga ten mümkünçülük üçün / Oş Eğitimde Fırsat Eşitliği için” yazmaktadır. Sanatçı Vera Andrionova tarafından yapılan çalışmadaki figürün üzerindeki yelekte Kırgız geleneksel motiflerinden biri yer almaktadır. Görselin ikinci kısmında ise geleneksel oymoçu kadınlar ve yeleğin üzerindeki motifin keçe üstündeki şekli yer almaktadır. Kiril alfabesiyle Kırgızca ve Rusça olarak iki dilli olarak “Oş Eğitimde Fırsat Eşitliği için” yazmaktadır. Figürün kıyafetindeki yelekte Kırgızlara ait geleneksel oymo motif yer almaktadır.

Oymo motifler nakışların üzerine işlenmektedir. Gündelik kullanımdaki eşyalar üzerinde, geleneksel kıyafetlerde sıklıkla kullanılmaktadır. “Kırgız nakışları halk sanatının en eski ve hâlen meşhur olanlarının arasındadır. XIX-XX. yüzyıllarda nakış ustaları nakışlarla kadın gömleklerini, kadın başlıklarının birçok türünü..., şalvarları, başörtülerini, kuşakları süslüyorlardı. Kırgız nakışlarında nakış türünün çok olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi ise geleneklerin sürdürülmesi, kişisel sanatın serbest uygulanmasıdır. Dokuma ve işlemeli elbiselerin çoğu başlı başına birer sanat eseridir” (Klavdiya ve Aydarbek 2004: 9). Oymolar aynı zamanda Kırgızların sıklıkla kullandığı erkek başlığı kalpaklarda da görülmektedir. Ele aldığımız çalışmalarda sıklıkla “Ak Kalpak” kullanıldığı tespit edilmiştir. Kırgızistan’da 5 Mart “Ak Kalpak Milli Günü¹³” olarak kutlanmaktadır. Kırgızlar ak kalpak günü dışında da kalpak kullanmaktadırlar. Dört numaralı görselde başında kalpak olan çocuk ve etrafındaki aşık kemikleri görülmektedir. Doxa Art grubunun imzası çocuk figürünün başındaki kalpakte yer almaktadır.

Görsel 3. “Doxa Art” tarafından yapılan duvar resmi ve aşık oynayan çocuklar.

Üç numaralı görselde. Rus sanatçı Sergey Keller tarafından yapılan Doxa Art imzalı başında kalpağı, arkasında melek kanadı, etrafında aşık kemikleri olan çocuk duvar resmi görülmektedir. Sağ taraftaki fotoğrafta ise aşık oynayan çocuklar görülmektedir. dört numaralı görseldeki duvar resminde Kırgızların bürküt kuşu, kalpaklı erkek çocuk görülmektedir. Görseldeki çocuk figürünün başında ak kalpak bulunmaktadır. Görselin diğer tarafında da elinde bürküt, başında ak kalpak olan genç görülmektedir.

Görsel 4. “Bürküt ve ak kalpak takmış Kırgız çocuk”. Sanatçı: Victor Tsoy. “Ch★se”

Görsel 5. Manas söyleyen çocuk duvar resmi ve Manasçı çocuk Ümöt Döölötov görülmektedir. URL-3.

Beş numaralı görsel de aynı binada yer alan iki ayrı duvar resmin ilk kısmı Manas söyleyen çocuk görülmektedir. İlk görselde başında kalpak ile Manas Destanı söyleyen çocuk görülmektedir.

Görsel 6. Kırgızistan'ın AGİT'e girişinin 30. yıldönümü anısına yapılmış olan duvar resmi (URL- 7).

Altı numaralı görselde ise geleneksel takılar ve kıyafet içinde Kırgız kızı görülmektedir. Kırgız kızın elinde Batken şehrinde yetişen ve şehrin sembolü olarak görülen “Aygül”¹⁴ (URL-4) adı verilmiş olan çiçek görülmektedir. Kırgızistan'ın güney bölgesi Batken Karabulak köyünün girişinde “Aygül Taş Too / Aygül Taş Dağı” ve eteklerinde “Aygül – Taş” şehri bulunmaktadır. (URL- 5) Aygül hakkında bir de efsane bulunmaktadır. Efsaneye göre, “Zengin Bey'in Aygül adında güzel bir kızı vardır. Aygül sevgilisi Kozu Ulan ile köylerinin sevgisini kazanır. Hikâye anlatıcılarına göre âşıkları kızın babası mutlu evlilikleri olsun diye dualarla kutsar. Evlenecekleri zaman düşmanlar halka saldırır. Kozu Ulan ve atlılar halkı korumak için harekete geçer. Düşmanlar mağlup edilir ancak Kozu Ulan ölür. Atlıları Kozu Ulan'ın kalbini Aygül'e getirirler. Aygül Kozu'nun kalbini alır ve dağa tırmanır. Birkaç gün sonra Aygül'ün kendini attığı yerde kan damlalarından Aygül çiçeği açar. O günden sonra halk Aygül'ün öldüğü yere Aygül Taş derler” (URL-6). Duvardaki figürün kulağında geleneksel tarzda söykö (küpe) yer almaktadır. Figürün üzerindeki elbisede yine oymo işlemleri bulunmaktadır. Beş numaralı görsel ile altı numaralı görsel aynı duvarda yer almaktadır. Yedi numaralı görselde Kırgızistan'ın bayrağı görülmektedir. Bayrağın yanında ise Kırgızların Bürküt kuşu ve onların arkasında da at üstünde savaşan savaşçılar görülmektedir.

Görsel 7. Bürküt, Kırgız Bayrağı ve at üstünde savaşçılar”. (URL-8)

Görsel 8. “Baktıлуу / Mesut” Sanatçısı bilinmiyor (URL-9).

Sekiz numaralı görselde Kırgızistan’ın bayrağı görülmektedir. Dokuz numaralı görselde çizeri belli olmayan grafiti görülmektedir. Figürün üzerinde el ele olan âşıkların tepesinde açan gökkuşağında da Kiril harflerle Kırgızca “Baktıлуу / Bahtlı” yazmaktadır. Çizimler ve yazılar düzensizdir. Ama dikkat çeken bir nokta da grafitideki erkeğin geleneksel ak kalpak takmış olmasıdır. Çalışmalar ister amatör ister profesyonel ruhla yapılmış olsun üzerlerinde mutlaka Kırgız kültürüne ait bir unsur, sembol yer almaktadır.

1.2. Grafiti ve Duvar resimlerinde Kullanılan Dil ve Sözcükler

Çalışmada ele alınan grafiti grupları Kırgız ve Rus asıllı sanatçılardan oluşmaktadır. Grupların eserlerinde ağırlıklı olarak Kırgızca kullanılmaktadır. Bazı eserlerde Rusça ve Kırgızca aynı anda yer almaktadır. Bazı eserlerde yalnızca Rusça yazılar kullanıldığı belirlenmiştir. Halka mal olmuş, tanınan şahsiyetlerin eserleri duvar resimlerine aktarılabildiğinde Kiril alfabesi kullanılmıştır. Dokuz numaralı görselde benzer bir tarz görülmektedir. Kırgız geleneksel erkek başlığı ak kalpak takmış Balbal¹⁵ taş görülmektedir. Taş balbalın başında da kalpak görülmektedir. Kalpakta da Kırgız el işlerinden görülen motif bulunmaktadır. Kiril alfabesi ile Kırgızca “Ee Kandy? / Türkçe Ee Nasıl?” yazmaktadır. Balbal figürün başında diğer çalışmalarda olduğu gibi Ak Kalpak ve üzerinde oymo motifler görülmektedir.

Görsel 9. “Ee Kandy? / Ee Nasıl?”, Sanatçı: Basicolor ve Doxa. (URL- 10).

Görsel 10. “Cusup Balasagin / Yusuf Has Hacip” Sanatçı: Basicolor.

On numaralı görselde “Aalamdı alat bilimi mol akılman, Curt başkarat asıl bilim, ak mıyzam” “Alemi alır (fetheder) ilmi bol olan bilge, Yurdu yönetir değerli ilim, Ak kanun” sözü yazmaktadır. Sözün yanındaki figür Yusuf Has Hacib / Cusup Balasagin’dir. Duvarda aynı zamanda oymo motif yer almaktadır.

Görsel 11. Cengiz Aytmatov. Sanatçı: KYZart.

On bir numaralı görselde Kyz Art grubu tarafından bir apartmanın içerisine spreylenmiş boya ile yapılmış olan Cengiz Aytmatov çalışması bulunmaktadır. Görselin altında Kırgızca “Адамга ең кыйыны күн сайын адам болуу (URL-11) / İnsana en zor olan her gün insan olabilmektir” sözü yer almaktadır. Aytmatov’un etrafında Kırgız oymo motifleri yer almaktadır.

Görsel 12. “Cengiz Aytmatov anısına yapılmış duvar resmi” Sanatçı: DOXA Art. Sergey Keller.

On iki numaralı görseldeki Cengiz Aytmatov figürünün üstünde “Adam kandaй gana tataal avalda kalbasın, al özünün biyik adamдық naamın, adamдық martabasın түшүрбөгө mildettüü / İnsan kendini ne kadar zor durumda bulursa bulsun yüksek insanlık sıfatını, statüsünü düşürmemekle yükümlüdür” sözü ve Cengiz Aytmatov’un imzası yer almaktadır. Çalışmanın sanatçısı Rus Sergey Keller olmasına rağmen eserinde kullandığı dil Kırgızca’dır. Alfabe ise Kiril’dir. Kırgızistan’daki eserlerde Latin alfabesi ağırlıklı olarak grafitilerde görülmektedir. Duvar resimlerinde daha çok Kiril alfabesi kullanılmaktadır. “Çalışmanın sponsoru Bişkek Şehri Başkanı Keneş Abirov’dur” URL-12.

1.3. Grafiti ve Duvar resimlerinde Kullanılan Şair ve Yazarların ürünleri

Çalışmamız kapsamında Kırgızistan’da duvarlarda yazar ve şairlere ait ürünlerin yer aldığı görülmüştür. Bazı çalışmaların Cengiz Aytmatov’un eserlerinden çekilen Sovyet Dönemi sinema filmlerinden karelerden oluşturulduğu belirlenmiştir. Onüç numaralı görselde Cengiz Aytmatov’un “Kızıl Elma” adlı eserinin 1975 yılında çekilmiş olan sinema filminde oynayan Süymönkul Çokmorov ve Tattübü Tursunbaev görülmektedir.

Görsel 13. “Kızıl Elma Sinema Filmi duvar resmi.” Sanatçı: Kyz Art Grafiti. (URL-13).

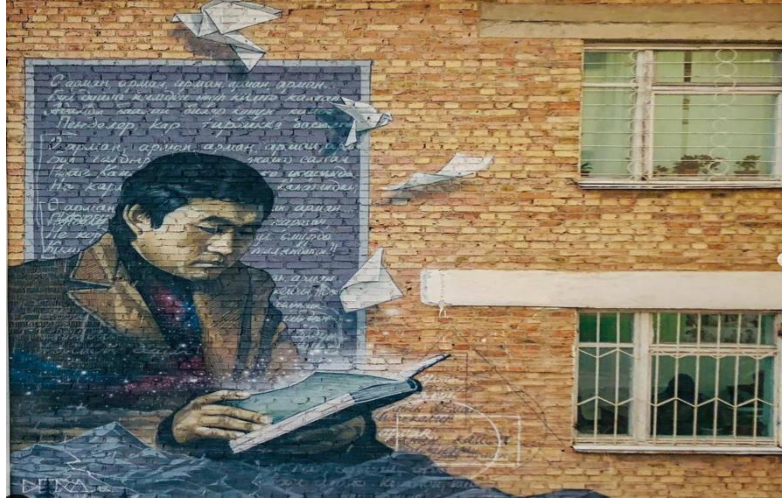
KYZart grubu tarafından yapılan eserde Kırgızca ve Rusça “Maanilüü süröttördü saktaylı / Sokhranim samoye tsennoye / Önemli anıları saklayalım” yazmaktadır. Sinema filmi olduğunun anlaşılması için çalışmada film şeridi çizilmiş olduğu görülmektedir.

Görsel 14. Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" adlı eserinin sinema çekiminden bir karenin duvar resmi.

Sanatçı: DOXA Art. (URL-10).

Ondört numaralı görselde yazar Aytmatov'a ait "Ak Keme / Beyaz Gemi" adlı eserin 1976 yılında yönetmen Bolotbek Şamşiev tarafından çekilen sinema filminden bir karenin duvar resmi görülmektedir. Duvardaki her iki resim sayesinde hem Aytmatov hem de filmin yönetmeni ve oyuncularına dair görselin aracılığıyla hatırlatma yapılmaktadır. Doxa Art graffitisi Sergey Keller (KK-1) "Beyaz Gemi'de adsız çocuğun hayatının herkesin ruhuna kazındığını düşünüyoruz. Sonu yürek parçalayıcı, insanın içine işleyen bir hikâye. Her erkek ve kızın hayatında bir baba ve anneye sahip olmasını gerçekten isterim. Bu çizim bir hatırlatma görevi üstlenmektedir" şeklinde görüşlerini belirtmiştir. On beş numaralı görselde söz yazarı şair Aman Toktogulov ve şairin bestelenmiş "Arman" adlı şiiri yer almaktadır (URL-14).

Görsel 15. Aman Toktogulov. Arkasında şairin "Arman" Şiiri.

1.4. Toplumsal Olaylara ve Sorunlara Yönelik Yapılan Grafiti ve Duvar Resimleri

Kırgızistan'da yapılan grafiti ve duvar resimleri ağırlıklı olarak belli bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç Sovyet döneminde kurulan Prolet kult¹⁶ derneğinin kuruluş amacıyla olduğu gibi sistemin ideolojisini pekiştirmek, sanatı, edebiyatı tiyatroyu rejim reklam panoları olmaktan çok öte ülkede yaşayan sanatçıların toplumsal duyarlıklarından beslenerek kültürün tanıtımına, aktarımına hizmet etmeye yöneliktir. Çalışmamız kapsamında Basicolor ekibinin sanatçısı Victor Tsoy (KK-2) ile yapılan görüşmede ağırlıklı olarak grafitileri ve duvar resimlerini sosyal duyarlılık projeleri kapsamında, sipariş üzerine sanat etkinliklerinde kapsamında yaptıklarını vurgulamıştır. Basicolor olarak yaptıkları ilk grafitinin tarihini 90'lı yıllar olarak belirtmiştir.

Bireysel olarak birçok farklı ülkede, birkaç kez de Türkiye’de grafiti yaptığını, Kırgızistan’da aynı zamanda workshop, seminer çalışmalarını yaparak genç grafiti sanatçıları da yetiştirdiklerini söylemiştir.

Toplumsal olaylara yönelik eserler Kırgızistan’daki sosyal, ekolojik, kadın, şiddet, toplumsal kurallara uyum konulara yöneliktir. Sosyal duyarlılık kapsamında yapılan çalışmalardan biri “Graffiti – odno na million / Graffiti Milyonda Bir” adını taşımaktadır. “Proje kapsamında Bişkek’te kahramanların grafiti tarzında büyük ölçekli portrelerinin yer aldığı bir galeri oluşturulmuştur. Victor Tsoy Grafiti portreleri oluşturma sürecine ilişkin fotoğraflar, hızlandırılmış videolar, karakterlerin sıra dışı ve motive edici hikayelerini anlatan metinler, geniş bir izleyici ve kullanıcı kitlesine ulaşmak için sosyal ağlarda yayımlandığını. Projede toplumun ön planında olan kahramanların yer aldığını belirtmiştir” (URL-15). Projede altı kişiye yer vermiştir. “Sanatçı ve insan hakları aktivisti Altın Kapalova, Dünya Yüzme Şampiyonu bronz madalya sahibi görme engelli komuz sanatçısı, Dastan Kamchybekov, çevre aktivisti Maria Kolesnikova, triatlon sporcusu Nurshat Ababakirov, futbolcu Aidana Otorbaeva ve dövme sanatçısı Evgeniy Mashkov” (URL-3). Kırgızistan’daki grafitiler ve duvar resimleri sokak sanatına girmektedir. Grafiti grupları aynı zamanda bazı şirketlerin, bankaların duvarlarını sipariş üzerine ve kültür sanat festivalleri kapsamında spreyle sıklıkla duvarlara yansıtılmaktadır. Sipariş üzerine ve sanat festivallerinde yapılan çalışmalarda da sıklıkla Kırgız kültürüne ait motifler duvarlara yansıtılmaktadır. Bu çalışmalar planlıdır. Bir amaca hizmet etmektedir. “Graffiti – odno na million / Graffiti Milyonda Bir” projesinin tasarımı Medya Bağımsızlığı Girişimi (Media-K) tarafından yapılmıştır. Projenin sponsoru USAID’dir (URL-16).

Görsel 16. Duvar resimleri yapılan sporcular ve Basicolor sanatçısı Viktor Tsoy (URL-16).

Görsel 17. Doga Art ve Basicolor ortak çalışması (URL- 17).

On yedi numaralı grafitide Kırgız Türk Kültüründe önemli olmasına rağmen avlanarak sayıları azaltılan Sibiry Pars'ı “Ak İlbirs”¹⁷ için Kırgızca “Ak ilbirsti korgoodo bir bololu” yazmaktadır. Türkçe aktarımı “Ak İlbirsi korumakta birlik olalım” anlamındadır. “Doxa Art” ve “Basicolor” üyelerinin de katıldığı ortak bir çalışmadır.

Görsel 18. Çevre kirliliğine yönelik çalışma. Sanatçı: Vera Andrionova. (URL- 18)

On sekiz numaralı görselde Bişkek şehrindeki hava kirliliğine yönelik bir çalışma yer almaktadır. Kırgızca ve Rusça “Senin Şaarın- Senin Tandoon / Tvooy gorod- Tvooy vıbor” yani “Senin Şehrin-Senin Seçimin” yazmaktadır. Eserdeki açık ve koyu yeşil renk doğayı temsil etmektedir. Çevre kirliliği de görselde yer alan gencin yüzünde siyah ve gri tonlarda yer almaktadır. En altta da duvar resminin sponsoru Kırgız Amerikan Üniversitesi'nin logosu, eserin yaratıcısı Vera Andrionova'nın adı ve instagram adresi yer almaktadır. On dokuz numaralı görselde “cakşı kız cakadağı kündüz, cakşı uul kökdögü cıldız” / “iyi kız yakadaki samur kürk, iyi oğlan gökyüzündeki yıldız” (Orozova, 2002: 139) atasözünün kısa versiyonu yazmaktadır. Kırgızlar için erkek ve kız çocuklarının değeri yıldız ve güneş ile eşdeğerdir. Yıldız, Güneş ve gökyüzü aynı zamanda Türklerin kutsal gördükleri varlıklar olarak da grafitide yer alan yazıda açığa çıkmaktadır. Görselde iki hamile kadın görülmektedir. Kadınlardan biri mavi renk, diğeri de koyu pembe renktedir Evrensel boyutta kadını ve erkeği temsil eden renklerdir. Mavi renkli kadının karnındaki erkek çocuğu ve kafasında ak kalpak bulunmaktadır. Pembe renkli annede ise saçları örgülü kız çocuğu bulunmaktadır.

Görsel 19. Grafiti Sanatçı: Saltanat Boronbayeva.

Yirmi numaralı görselde 2018 yılında kaçırılıp öldürülen Burulay görülmektedir. Burulay'ın duvar resmi bir zamanlar eğitim gördüğü Bişkek Tıp Fakültesi'nin yurdunun cephesinde yer almaktadır. Çalışmayı yapan Doxa Art üyesi Sergey Keller instagram sayfasında "Burulay Turdaly Kyzy" portresi kamuoyunun dikkatini çekmek için tasarlandı. Özellikle kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet olmak üzere toplumsal cinsiyete dayalı şiddet sorununu ele alıyor ve toplumu evlilik amacıyla kadınları ve kız çocuklarını kaçırmaya yönelik zararlı uygulamaya son vermeye çağırıyor” (URL-7) şeklinde açıklamaya yer vermektedir.

Görsel 20. “Bişkek Tıp Fakültesi öğrenci yurdunun duvarında Burulay”. Sanatçı: DOXA Art. (URL-12).

Yirmi bir numaralı görseldeki duvar resmi Kırgız köylerini kalkındırmak ve kadın haklarını korumak için yıllık bir projenin parçası olarak oluşturulmuştur. “Men Ayılımdı Süyöm / Köyümü seviyorum” projesinin (URL-13) kapsamında yapılmış duvar resimlerinden biri görülmektedir. Görselde en dikkat çekici nokta erkek çocuğun arkasında Kırgızistan'ın sembolü olan “Ceti Ögüz” dağları görülmektedir.

Görsel 21. Sanatçı: DOXA Art. (URL-13).

Yirmi iki numaralı görselde ise KYZart grubu tarafından küresel boyutta insanlığı etkileyen Covid 19 salgını döneminde çalışan hekimlere saygı kapsamında yapılmış olan çalışma yer almaktadır. Duvarda “Darıgerlerge Taazim / Hekimlere Hürmet-Teşekkür” yazmaktadır. Hekim figürünün etrafında geleneksel Kırgız süslemeleri bulunmaktadır.

Görsel 22. “Darıngerlerge Taazim / Hekimlere Hürmet-Teşekkür”. Sanatçı: KYZart.

Yirmi üç numaralı görselde Tokyo 2020 olimpiyat şampiyonu Aysuluu görülmektedir. Duvarda İngilizce “Start your impossible¹⁸” ve Kırgızca Aysuluu’nun başarıları hakkında bilgi bulunmaktadır. Aysuluu’nun arkasında da Kırgız bayrağı yer almaktadır.

Görsel 23. “Tokyo 2020 Dünya Olimpiyat Güreş Şampiyonu Kırgızistan Aysuluu Tımbekova”.

Görsel 24. Ak kalpak giymiş Spider Man grafitisi. Sanatçı: Chikist (URL-15).

Yirmi dört numaralı görselde ise kalpak giymiş Örümcek Adam'ın ağzından Rusça "Ya gotov podnimat' etu stranu a ty" (URL-21) "Bu ülkeyi yükseltmeye hazırım ya sen?" sözleri dökülmektedir. Dikkat çeken bir nokta da bir başka kişi tarafından Spiderman'e Kırgızca cevap verilmiştir. "Jönele Emes" (Jönele sahi mi, öyle mi?) anlamındadır. Bu söz inandırıcı gelmeyen şeyler için söylenmektedir. "Emes" ise "değil" anlamındadır.

Görsel 25. "I love KG / Kırgızistan'ı Seviyorum". Sanatçı: Basicolor.

Yirmi beş numaralı görselde Kırgızistan'ı seviyorum yazan tişörtü ile spray boya püskürten genç görülmektedir. "Main CHS" takma adıyla sanatçı ülkesine olan sevgisi dile getirmektedir. Duvar resimleri ve grafitilerde spray boya sıkın gençlerin ülkelerine, kültürlerine, ülkelerine ait unsurlardan anlaşılmaktadır. "Bellek, toplumsal ve bireysel niteliklere sahiptir. Toplumsal bellek, temelde o toplumun yaşantılarının ürünü olarak ortaya çıkar" (Özdemir, 2008: 13). Makalemiz kapsamında ürünleri incelediğimizde sanatçılar ülkelerine olan sevgilerini eserlerinde belirttikleri görülmüştür. "Mekânların insanları, insanların da mekanları yarattığı; insanın doğayı ve çevresini kültürleriyle algıladığı ve yorumladığı unutulmamalıdır" (Özdemir, 2007: 155). Tüm bu ürünler ait oldukları kültür ve toplumda bireysel olarak yaşanmışlıkların ve sanatçıların zihinlerinde oluşan algının yansımalarının grafiti ve duvar resmi aracılığıyla eserlerine, onlara bakanlara yansımalarıdır.

2. Başka ülkelerde yapılmış Kırgız kültürünü yansıtan grafiti ve duvar resimleri

Yerel sanatçıların ülke dışında yaptıkları eserler de bulunmaktadır. KK-1 ve KK-2 görüşmelerinde Kırgızistan'daki grafiti sanatçılarının yurt dışındaki çalışmalarını festivaller kapsamında, gençlik buluşmalarına davet edildiklerini çalışmalarını ağırlıklı olarak bireysel ve grup olarak yaptıklarını belirtmişlerdir.

Görsel 26. “Kırgız Kızı Fransa’da”, Sanatçı: Viktor Tsoy, (“Ch★se”)

Fransa’da 2019 yılında “International Street Art Festival Just do paint” (URL-21) sokak sanatı festivalinde Basicolor grubunun kurucusu Victor Tsoy tarafından yapılan çalışmadaki figürünün başında geleneksel şapka ve elbisesinde kültürel motifler bulunmaktadır.

Görsel 27. “Ağız Komuz çalan çocuk”. Sanatçı: Doxa Art (URL-23).

Yirmi yedi numaralı görselde Doxa Art tarafından 2015 yılında Sergey Keller tarafından İsviçre’de bir konser salonunun duvarına yapılan çalışma görülmektedir (URL- 22). Duvarda geleneksel motifler ve ağız komuz çalan genç figürü bulunmaktadır. Geleneksel ağız komuz çalan gencin kulağında kulaklık, beresinin kenarında “Doxa” yazısı bulunmaktadır.

Görsel 28. Rusya Omsk şehri Manas’ın Grafitisi, Sanatçı: Zmogk

Yirmi sekiz numaralı görselde 2016 yılında Rusya’nın Omsk şehrinde Stenograffia grafiti grubu üyesi Konstantin Zmogk tarafından “zmogk” imzası ile yapılan Manas Destanı Kahraman Manas konulu grafiti görülmektedir. “Zmogk binanın Chokan Valikinov¹⁹ caddesinde olduğunu ve Valikonov’un Unesco Mirası Manas Destanı’nı derleyen, bölümlerini aktaran kişilerden birini öğrendikten sonra Manas Destanı’nı okuyup bu Manas’ı resmetmeye karar verdiğini belirtmiştir (URL-24).

Sonuç

Farklı zamanlarda Kırgızistan’da yapılan araştırma sonucunda çok sayıda grafiti ve duvar resminin olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında ele alınan spreyci boyalar sıkılarak grafitiler ve duvar resimleri incelendiğinde Kırgız ve Rus sanatçıların Kırgız kültürüne ait unsurları eserlerinde yer verdikleri görülmüştür. Bu unsurlar öncelikli olarak Kırgız maddi kültür unsurlarıdır. Kırgız kadın, erkek giyimleri; “kalpak, eleçek, beşmant, tebetey, köynök, kaftan”, müzik aletleri; “komuz, ağız komuz”, gündelik yaşam unsurları; “geleneksel keçe ev bozüy, piale”, aksesuarlar, “küpe”, çocuk oyunları; “aşık / çükö”, Kırgız Bayrağı’dır. Kırgız Türkleri için kutsal olan hayvanlar da “Ak İlbirs”, “Bürküt”, belirlenmiştir. Türkistan coğrafyasının önemli bir sembol olan balbal da duvar resimlerinde yer almaktadır. Sanatçıların bu ürünlerde ağırlıklı olarak Kırgızca, Rusça ve nadiren de olsa Kırgızca ve Rusçayı aynı anda kullandıkları görülmüştür. Yapılan çalışmalardan bazıları Kırgızistan’da görülen topluma yönelik sorunların düzeltilmesi ve farkındalık yaratmaya yönelik olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak Kırgızistan’daki toplumsal sorunlara, sosyolojik, ekolojik, kadına şiddet, eğitim, toplumsal kurallara uyum konularına yöneliktir. Eserler ağırlıklı olarak Kırgızistan’daki üniversiteler, medya kuruluşları, belediye başkanları, yabancı ülkelerin elçilikleri, Unesco, UNICEF, USAİD gibi kurumlar tarafından desteklenmekte olduğu tespit edilmiştir. Duvar resimleri ve grafitilerde yazarların, şairlerin eserlerden, ünlü sinema yola çıkılarak yapılmıştır. Ağırlıklı olarak Cengiz Aytmatov’un eserlerinin ve sözlerinin duvarlara yansıtıldığı görülmüştür. Aynı zamanda Kırgızistan’da yaşayan gençlere örnek olması açısından büyük başarılar elde eden insanların ve toplumun ön planında kişilerin başta Olimpiyat şampiyonu Aysuluu Tınıbekova gibi başarılı sporcuların resimleri duvarlara yapılmıştır. Sanatçıların Kırgızistan dışında Rusya, İsviçre, Fransa gibi ülkelerde de çizimler yapmış olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; Kırgızistan’daki eserlerinin son derece özgün ve özgür eserler olarak içerisinde var olduğu, Kırgız kültürünü açık ve net şekilde ifade ettiğini ve duvarlara bakanlara aktardıkları görülmüştür.

Sonnotlar

1. Grafiti kelimesi birçok yerli ve yabancı akademik çalışmada, sanat dergilerinde “graffiti” olarak yazılmaktadır. Çalışmamda kelimenin TDK sözlüğünde yer alan tek “f” harfli “grafiti” (URL-1) şeklindeki yazımı kullanılmıştır.
2. Girogi Vassari, Arezzolu ressam ve mimar. 1550’de Floransa’da basılan ve 1568’de yeniden düzenlenen Hayatlar’ın yazarıdır (Carrara, 2014: 1).

3. Tag, Grafiti sanatçısının parafı, imzası veya mahlası gibidir. Bu yazı tipografileri, sanatsal bir kaygı ile yapılmadığı için çoğunlukla görselliği zayıftır. Amacı “ben buradaydım” demek olup, grafiti sanatçısının kendi stilini kazanmasında bir ilk adım olarak görülmektedir (Evcil ve Usal, 2020: 275).
4. Beşmant, üst giyim (Yudahin, 2011: 110).
5. Köynök, kadın elbisesi, entarisi (Yudahin, 2011: 511).
6. Piyale, fincan, çay tası (Çankaya, 2014: 449).
7. Çükö, aşık, koyunun ya da keçinin diz kemiği (Yudahin, 2011: 289): Aşık oyunu adını oyun malzemesi olan “aşık” kemiğinden almaktadır (Yüksel: 2006:57). Aşık kemiğinin bir oyunda kullanılmış olabileceğini gösteren ilk örnek, Konya- Çatalhöyük’te, Neolitik Dönem tabakalarında ortaya çıkarılmıştır (Bozbay, 2013: 148).
8. Bürküt, kara kuş, kartal (Haliaetus) (Yudahin, 2011: 156).
9. Malakay, erkek serpuşu (Yudahin, 2011: 551). Yünlü tarafı içe doğru dikilmiş deri başlık (Arıkoğlu vd., 2018: 1508).
10. Tebetey, kalpak (Yudahin, 2011:720).
11. Samsa, samsı, bir nevi börek (Yudahin, 2011: 635).
12. Oymo, nakşedilmiş, süslenmiş (Yudahin, 2011: 604).
13. Ak Kalpak Günü, 5 Mart Ak Kalpak Küünü 2011 yılında ilan edilmiştir. Kurucusu Rysbek Jabirov'dur. 2016 yılından bu yana Kırgızistan'ın bölgelerindeki ve yurt dışındaki yurttaşlar tarafından resmi olarak kutlanmaktadır. Beyaz şapkalı gençler yürüyüşe çıkıp çeşitli etkinliklere katılmaktadır (URL-18).
14. Aygül, dağlık yerlerde yetişen yabani çiçek türü (Arıkoğlu vd. ,2018: 184).
15. Balbal, ölen Alpin, hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir (İnan 1962: 230). Türklerde ölen hakan veya beyin hayatta iken öldürdüğü düşman sayısınca taştan heykeller dikmek adetti. Amaç balbalın temsil ettiği kimsenin ölüler dünyasında ölene hizmet etmesini sağlamaktır (Radloff 2008: 169).
16. Prolet kult, Proletarya Kültürü adındaki Bolşevik derneğin kısıltmasıdır. Demek Çarlık rejimini deviren 1917 Şubat devriminden sonra kurulan demokratik hükümetler devrinde kurulmuştur...Derneğin amacı emekçi sınıf için yepyeni bir "proletarya kültürü" yaratarak, güzel sanatlar dallarında edebiyatta, tiyatrodan, müzikte, resimde... devrim yapmaktır (Temur ,2011: 16-17).
17. İlbirs, Sibiryaya parsı (Yudahin 2011:366)..
18. Tokyo 2020 Olimpiyatları resmi sponsoru Toyoto'nun Olimpiyat sloganı “İmkânsız dene” olarak belirlenmiştir (URL-14).
19. Chokan Valikonov, 1856'dan 1857'ye kadar Albay M. Khomentovsky liderliğinde düzenlenen büyük bir askeri-bilimsel sefere katıldı. Seferin amacı Kırgızları tanımak ve Issyk-Kul havuzunu çekmekti. Bu gezi sırasında Chokan ornitolojik ve entomolojik koleksiyon toplayarak herbaryum yapmıştır. Zhetysu ve Issyk-Kul'un flora ve faunasını inceledi. Bu seferde genç bir araştırmacı Kırgızların ünlü şiiri "Manas"a ilk kez dikkat çekmiş, ilk bilimsel kaydını yapmış ve kısmen Rusçaya çevirmiştir (URL-24). Çokan Velihanov; Asıl adı Muhammed Hanefi'yedir. Velihanov Kazak tarihi, edebiyatı, folkloru ve gelenekleriyle ilgili modern anlamda çalışmalar yapan ilk Kazak araştırmacısı sayılmaktadır. Velihanov'un hayatı ve eserleri Sovyetler Birliği döneminde de rağbet gören incelenmiş, Kazakistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'ne onun adı verilmiştir (Kalkan 2019: 645-646).

Kaynaklar

- AKMATALİEV, A. (1987). *Kırgızkoye Narodneye Dekorativno Prikladnoe İskustva*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- ARIKOĞLU, Ekrem vd. (2018). *Kırgızça- Türkçö Sözlük II*. Cilt. Ankara: Bengü Yayınları
- AYDIN, F. A. (2020). “Şehir Markalaşması ve Grafiti: Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.16, 223-258.
- BLANCHE, U. (2015). “Street Art and Related Terms, Discussion and Working Definition”, *Stree Art & Urban Creativity Scientific Journal*, V.1, N.1, 32-39.
- BOZBAY, H. (2013). “Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları”. *Folklor/Edebiyat*, C.19, S. 73, 147-161.
- CARRARA, E. (2014). “Vasari, Giorgi”. *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, Switzerland: Springer International Publishing.
- ÇANKAYA, S. (2014). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara: Bilge Kültür Sanat.

- DIYKANBAY, M. (2021). "Kırgız Kadınlarında Saç, Başlık ve Statü". *Millî Folklor*, Y. 33, C. 17, S. 132, 198-207.
- EVCİL, A.N. ve Usal, Y.S. (2020). "Sağır Duvarları Sanatla Kazanmak: Duvar Resimleri". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (2), 273-287.
- EVGİN, N. E. (2023). *Kadın Grafiti Sanatçılarının Grafiti Sanatındaki Yerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- İNAN, A. (1962). *Hurafeler ve Menşeleri*. Ankara: Nur Matbaası.
- KALKAN, İ. (2019). "Çokan Velihanov (1835-1865) Kazak Tarihçisi, Etnograf ve Folklor Araştırmacısı". *İslam Ansiklopedisi*, 3. Basım, Ek-2 cilt. 645-646.
- KLAVDİA, A ve Aydarbek, K. (2004). *Kırgızların Millî Giysileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MIDDEL, M. (2021). "Kültür Aktarımı, Kültürel Transfer". (Çev.: Mustafa Çakır), *Turkophone*, Y.8(2), S.65-81.
- OROZOVA, G. (2002). *Baldar Folkloru*. El Adabiyatı Seriyası 12. Tom. Bishkek: Şam Basması.
- ÖZARSLAN, M. ve GÜMÜŞ, E. O. (2021). "Ardıç Ağacı ve Tütsü Olarak Kırgızistan'da Kullanılması". *Doğan Kaya Armağanı II. Cilt*, Sivas: Vilayet Kitabevi.
- ÖZDEMİR, B. (2018). "Azerbaycan Pioner Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar". *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquires*, VII/1, 91-101.
- ÖZDEMİR, N. (2007). "Divanlardan Yansıyan Görüntüler". *Millî Folklor*, Y. 19, S. 74, 153-159.
- ÖZDEMİR, N. (2008). "Kültürel Ekonomik İmge Olarak Nasreddin Hoca". *Millî Folklor*, Y. 20, S. 77, 12-40.
- RADLOFF, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- TAŞTEPE, Ç., ve ŞAHİN, S. A. (2018). "Sokak Sanatı, Graffiti Tekniği ve Moda Alanındaki Uygulamaları". *Kesit Akademi Dergisi*, S. 4, 17, 455-466.
- TEMİR, N. (2011). *Folklor ve İdeoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- TURHAN, M. (1959). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Edebiyat Fak. Yay.
- WACTAVEK, A. (2011). *Graffiti and Street Art*. London: Thomas and Hudson Ltd.
- YUDAHİN, K.K. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. 2.Cilt, (Çev.: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YUDAHİN, K.K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev.: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜKSEL, H.A. (2006). "Akdağmadeni Çocuk oyunları: Aşık Oyunu". *Millî Folklor*, S.38, 57-62.

İnternet Kaynakları

- URL-1. "Nedelya v Kırgızstane i Kazakstane". <https://www.aviasales.ru/psgr/article/from-kg-to-kz>, (Erişim: 20.05.2023).
- URL-2. <https://www.instagram.com/p/ChQ94KpIJ3n/>, (Erişim: 07.1.2023).
- URL-3. "Sayakbaydın Caş Önöktöşü". <https://ky.kloop.asia/2017/01/14/sayakbajdyn-zhash-n-kt-sh-on-zhashtagy-manaschy-tuuraluu-okuya>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-4. "Baktendin Aygül Gülü Açtı". <https://sputnik.kg/20190410/batkende-ajgul-gulu-gulun-achty-1043915796.html>, (Erişim: 17.8.2023).
- URL-5. "Aygül Taş". <https://too.kg/aigul-tash/>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-6. "Legenda Ob Aygul". <http://nlkg.kg/ru/projects/little-kirghizstan/legenda-ob-ajgul>, (Erişim: 07.10.2023).

- URL-7. “V Bişkeke Poyavilsaya Noviy Mural, Kotory Olitsetvoryaet spokoystvie mir v Kirgizstan <https://vesti.kg/politika/item/102751-v-bishkeke-poyavilsaya-novyj-mural-kotoryjolitsetvoryaet-spokojstvie-i-mir-v-kyrgyzstane-foto.html>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-8. “Street art Na Ulitsax Bişkeka”. https://pikabu.ru/story/street_art_na_ulitsakh_bishkeka_5432072?fbclid=IwAR1iC8dzSeY-Nb1LNL1QLx26bFsjhbTDWF-Yf4iYZ8wNuhS4M7wH1f4IX8, (Erişim: 27.09.2023).
- URL-9. “Noriko Hayashi / Kidnapping”. <https://norikohayashi.com/unholy-matrimony>, (Erişim: 5.06.2023).
- URL-10. “Graffiti i Bumskom ushchel'ye: v?” <https://kloop.kg/blog/2015/07/03/graffiti-v-boomskom-ushhele-cto-obidelo-i-obradovalo-kyrgyzstantsev/> (Erişim: 07.10.2023).
- URL-11. “Adamga eñ Kıyımı Küñ Sayım Adam Boluu”. <http://kyrgyztuusu.kg/?p=27801>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-12. https://www.instagram.com/p/BxrH99XIU4_/?img_index=1, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-13. “Muralı Bişkeka”. <https://sxodim.com/bishkek/article/muraly-bishkeka> (Erişim: 07.10.2023).
- URL-14. <https://www.youtube.com/watch?v=cN5z2YVMpx0>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-15: “Otkrytaya portretnaya galereya «Graffiti – odin na million» stanet simvolom Bishkeka”. <https://internews.kg/kino-i-art-proekty/otkrytaya-galereya-portretov-graffiti-odin-na-million-stanet-dostoprimechatelnostyu-bishkeka/>, (Erişim: 09.10.2023).
- URL-16. “«Odin na million». V Bishkeke poyavilos' neobychnoye”. https://kaktus.media/doc/463207_odin_na_million_v_bishkeke_poiavilos_neobychnoe_graffiti.html, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-17. “Graffiti i Bumskom ushchel'ye: v?”. <https://kloop.kg/blog/2015/07/03/graffiti-v-boomskom-ushhele-cto-obidelo-i-obradovalo-kyrgyzstantsev/>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-18. “Feminism through Pictures: How Girls of South Kyrgyzstan Fight for Women’s Rights”. https://voicesoncentralasia.org/feminism-through-pictures-how-girls-in-the-south-of-the-kyrgyz-republic-fight-for-womens-rights/?fbclid=IwAR1e4MXCELbK-3fsxFqn3qrLX-atYr_WwCesoOJAEYM19wYqV5YYntpozrc, (Erişim: 07.10.2023).
- URL- 19. <https://www.instagram.com/p/Bqg4UzvldZX/>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-20. “Toyota Olimpik Ruhı “Start Your Impossible” Kampanyası ile Destekleniyor”. <https://blog.toyota.com.tr/toyota-olimpik-ruhu-start-your-impossible-kampanyasi-ile-destekleniyor/>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-21. “Bishkek Graffiti”. <https://www.judsonlmoore.com/bishkek-graffiti>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-22. “Graffiti depicting Kyrgyz girl appears in France”. https://24.kg/english/122449_Graffiti_depicting_Kyrgyz_girl_appears_in_France/, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-23. “Art-gruppa DOXA iz KR namerena razrisovat' ves' mir” <https://ru.sputnik.kg/20151205/1020653124.html>, (Erişim: 07.10.2023).
- URL-24. “Manas”. <https://artsandculture.google.com/asset/manas-zmogk/HQG0YtqGFPJkFA?hl=tr> (Erişim: 07.10.2023).

Kaynak Kişiler

- KK-1: Sergey Keller, Bişkek,1980, Üniversite Mezunu, (Görüşme: 10.05.2023).
- KK-2: Victor Tsoy, Bişkek 1980, Üniversite Mezunu, (Görüşme: 13.06.2023)

Görsel Kaynaklar

Görsel- 4, 9, 10, 16,17,21,25, 26: Basicolor kişisel arşivi.

Görsel- 18: Vera Andrionova kişisel arşivi

Görsel- 4: Stephan Liroy kişisel arşivi.

Görsel-3, 9, 12, 14, 15, 20, 21, 27: DOXA Art kişisel arşivi.

Görsel-11,13, 22: KYZart kişisel arşivi.

Görsel- 19: Saltanat Boronbayeva kişisel arşivi.